

Tatjana Mušnjak

Hrvatski državni arhiv
Marulićev trg 21
Zagreb

ŠKOLOVANJE STRUČNJAKA NA PODRUČJU KONZERVIRANJA I RESTAURIRANJA PISANE BAŠTINE

UDK 378.6:025.85 :930.25(497.5)

Stručni članak

Autorica u tekstu ukazuje na probleme koji se pojavljuju u praktičnom radu zbog nepostojanja škola za educiranje konzervatora–restauratora na području zaštite pisane baštine u Hrvatskoj. Osim što ukazuje na potrebu da se na području školovanja nešto žurno, ali ne i brzopleta poduzme, ona opisuje kako se educiraju nove generacije stručnjaka u Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju Hrvatskog državnog arhiva. U svojem radu ona predlaže načine na koje bi trebalo biti organizirano školovanje ne samo na temelju svojeg dugotrajnog iskustva u radu na području konzerviranja i restauriranja pisane baštine, već i poznavanja situacije na tom području u drugim zemljama.

Uništavanje i teška oštećivanja hrvatske spomeničke baštine tijekom Domovinskog rata aktualizirali su pitanje školovanja konzervatorsko-restauratorskih stručnjaka svih specijalnosti, pa tako i onih koji rade na zaštiti pisane baštine. Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode, u suradnji s Vijećem Europe, matičnim institucijama za pojedine djelatnosti (arhivsku, knjižnu, muzejsku i dr.), školama i fakultetima već nekoliko godina aktivno radi na organiziranju školovanja u ovoj struci. U svezi s time u Zagrebu su već u nekoliko navrata održani međunarodni simpoziji o edukaciji konzervatora-restauratora.

Naziv konzervator-restaurator¹ koristit će se u ovome tekstu baš u ovome obliku zato što je kao kompromisno rješenje afirmiran još 1984. godine na ICOM-ovu kongresu u Kopenhagenu, a potvrdio ga je i ECCO (European Confederation of Conservator-Restorer's Organization), Europska konfederacija konzervatorsko-restauratorskih organizacija² na svojoj Općoj skupštini u Bruxellesu 11. lipnja 1993. godine. Do kompromisa je došlo zbog razlike u tradicionalnim nazivima za isto zvanje: u engleskom se govornom području rabi naziv konzervator, a u zemljama romansko-germanskih jezika restaurator. Kompromisni naziv dobro je došao i sa stajališta naše prakse u konzerviranju i restauriranju pisane baštine među ostalim i zato, što je nemoguće biti dobar konzervator ako istodobno nisi dobar restaurator i obratno. Važno je reći da se u praktičnom radu poslovi konzervacije i restauracije međusobno toliko isprepleću da je vrlo teško reći gdje je granica između konzervatora i restauratora. Kod nas se, barem je na području zaštite pisane baštine tako, pod nazivom restaurator podrazumijeva onaj tko praktično radi na restauriranju, a konzervatorom se smatra onaj tko se bavi teoretskim radom – dokumentacijom, planiranjem, administrativno-stručnim poslovima, preventivnom zaštitom.

Na području zaštite pisane baštine, u Hrvatskoj se naziv konzervator koristi za stručnjake s fakultetskom naobrazbom, dok se naziv restaurator uopće ne rabi. Osim konzervatora, na području zaštite pisane baštine koristi se još i naziv preparator, koji je nesretno preuzet iz muzejske struke na samom početku utemeljivanja konzervatorsko-restauratorske službe u hrvatskim arhivima, a zadržan je nažalost sve do danas. Koristi se za djelatnike sa srednjoškolskom naobrazbom. Naša nastojanja da se umjesto naziva preparator uvedu pojmovi konzervator-tehničar ili restaurator-tehničar do sada nisu dala rezultata, između ostaloga i zato, što su se stručni ispiti za tu razinu naobrazbe do sada održavali pri Hrvatskom muzejskom vijeću, a sukladno Zakonu o muzejskoj djelatnosti.

Da bi se definirao i izradio program školovanja konzervatora-restauratora potrebno je prvo definirati struku i područje rada ove vrste stručnjaka.

Posao konzervatora-restauratora sastoji se u tehničkom ispitivanju, zaštiti, konzervaciji i restauraciji kulturnih dobara. Ovdje posebno treba istaknuti obvezu iscrpnog dokumentiranja svih nalaza, poduzetih konzervatorsko-restauratorskih zahvata te korištenih materijala i kemikalija. Konzervatorsko-restauratorska dokumen-

¹ Professional Guidelines I. The Conservator-Restorer: The Profession – prihvaćeno na Generalnoj skupštini ECCO u Bruxellesu, 11. lipnja 1993. (prijevod na hrvatski: Hrvatsko restauratorsko društvo, Zagreb, Frankopanska 16/II).

² ECCO je zajednica u koju su učlanjena strukovna udruženja iz Austrije, Belgije, Danske, Finske, Francuske, Italije, Nizozemske, Norveške, Njemačke, Švedske, Švicarske i Velike Britanije.

tacija zajedno s fotodokumentacijom mora biti priložena uz konzervirani/restaurirani objekt.

Školovanje konzervatora-restauratora složeno je i odgovoran posao, jer se radi o izobrazbi stručnjaka koji obrađuju nenadomjestive izvornike koji su vrlo često i unikati velike povijesne, kulturne, znanstvene, vjerske, umjetničke, društvene ili gospodarske vrijednosti. Kako je u svakom konzervatorsko-restauratorskom zahvatu prisutna i opasnost od oštećivanja ili preobrazbe objekta, konzervator-restaurator mora surađivati s odgovarajućim stručnjacima drugih profila. Isto tako, on mora biti svjestan spomeničke naravi objekta na kojemu djeluje te znati da svakom zahvatu mora prethoditi metodičko i znanstveno istraživanje, kako bi se objekt mogao shvatiti u svim svojim aspektima. Konzervator-restaurator radi na samom objektu i njegov je rad, poput rada kirurga, nadasve manualno umijeće/vještina, ali temeljeno na teoretskom znanju. Konzervator-restaurator danas mora biti dio tima kojega čine i stručnjaci drugih profila – povjesničari umjetnosti, biolozi, kemičari, arhivisti, bibliotekari, kustosi, u novije vrijeme i informatičari te dr.

Da bi ispunili sve zahtjeve struke konzervatori-restauratori moraju proći znanstvenu, tehničku i umjetničku obuku temeljenu na dobro odabranoj općoj naobrazbi. Školovanje, uz razvijanje senzibiliteta prema spomeniku i posjedovanje manualnih vještina, mora obuhvaćati teoretska znanja o materijalima i tehnikama, te nadasve rigorozno svladavanje znanstvene metodologije, kako bi konzervator-restaurator stekao sposobnost rješavanja problema uz korištenje preciznih istraživanja i kako bi mogao kritički tumačiti rezultate tih istraživanja. Etici konzervacije i restauracije te dokumentaciji treba posvetiti posebnu pozornost u školovanju. U posljednje se vrijeme pokazuju neophodnima i znanja na području menadžerstva u zaštiti spomenika, što kod izrade programa školovanja također valja uzeti u obzir.

Tema ovoga rada je naobrazba konzervatora-restauratora na području zaštite spomeničke baštine zabilježene na papiru, koži i pergameni. Da bi se uopće moglo definirati kakav je program školovanja nama potreban, valja poznavati praksu drugih zemalja te reći s kakvim se problemima u praksi mi susrećemo zbog sadašnjeg načina usavršavanja stručnjaka na ovome području. Školovanje, naime, mora biti odgovor na sve probleme s kojima se susrećemo u praktičnom radu.

U Hrvatskoj ne postoje škole za educiranje stručnjaka ovoga profila. Preduvjeti da netko postane konzervator ili preparator su određen stupanj i vrsta obrazovanja. Za konzervatora je to fakultetsko obrazovanje kemijskog ili biološkog usmjerenja, a za preparatore srednjoškolsko obrazovanje grafičkog ili kemijskog usmjerenja. Nakon određenog vremena provedenog na radu u nekoj od restauratorskih radionica što se bave konzerviranjem i restauriranjem pisane baštine, slijedi polaganje stručnog ispita za zvanje konzervatora odnosno preparatora. Taj se ispit polagao pri Republici-

kom zavodu za zaštitu spomenika kulture, no nažalost od 1982. godine ta mogućnost više ne postoji. Trenutačno samo preparatori (SSS) mogu polagati ispit pri Hrvatskom muzejskom vijeću. Središnji laboratorij za konzervaciju i restauraciju Hrvatskoga državnog arhiva angažirao se oko toga da novi Zakon o arhivima omogući konzervatorima i preparatorima polaganje stručnog ispita pri Povjerenstvu za polaganje stručnih ispita u arhivskoj struci. Novim je Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima iz 1997. godine to konačno omogućeno.³ Praksa je, naime, pokazala, da je u situaciji kada nema odgovarajućeg školovanja, stručni ispit jedino moguće rješenje za stjecanje zvanja.

Stručno se usavršavanje odvija kroz praktičan rad, posjete i praksu u restauratorskim laboratorijima u Hrvatskoj⁴ i inozemstvu te praćenjem stručne literature, najvećim dijelom na stranim jezicima. Stoga se od ljudi koji se natječu za posao konzervatora zahtijeva još i aktivno poznavanje barem jednog svjetskog jezika. Za preparatore i knjigoveže to nije uvjet, pa ako se uzme u obzir da od ukupno 15 djelatnika u restauratorskoj službi u hrvatskim arhivima njih 11 ima srednjoškolsko obrazovanje, onda je jasno značenje stručnog ispita. To je prigoda da se nešto pročita i nauči. Od spomenutog broja djelatnika njih sedam nema položen stručni ispit i to 2 konzervatora te 5 knjigoveža, koji dijelom obavljaju i jednostavnije restauratorske poslove. Treba još spomenuti da i stručni ispit koji se nekada polagao pri Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture, kao i ovaj sadašnji pri Hrvatskom muzejskom vijeću, nisu osposobljavali konzervatore za sve poslove koje oni trebaju obavljati, dok su preparatori osposobljavani samo za praktičan rad te jednu nižu razinu teoretskog poznavanja materijala i tehnika prilagođenu stupnju njihove naobrazbe. Od četvero konzervatora koji rade u Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju Hrvatskoga državnog arhiva, dva su po osnovnoj edukaciji kemičari, jedan je biolog (jedan od njih nema stručni ispit). Četvrti konzervator je akademski slikar, odnedavno radi u Restauratorskoj radionici Povijesnog arhiva u Splitu, nema

³ Zakon o arhivskom gradivu i arhivima (NN 105/1997, str. 3410):

Čl. 61. Stručne arhivske poslove obavlja stručno osoblje u zvanjima: arhivski tehničar, viši arhivski tehničar, arhivist, viši arhivist i arhivski savjetnik, kao i njima odgovarajuće osoblje u konzervatorskoj i restauratorskoj struci, reprografiji i mikrografiji, te zaštiti audiovizualnog i filmskog arhivskog gradiva.

Čl. 64. Za stručno osoblje drugih struka i zvanja zaposleno u arhivu na zaštiti arhivskog gradiva, u pogledu polaganja stručnih ispita primjenjuju se propisi kojima je uređeno polaganje stručnih ispita u njihovim strukama.

Do donošenja propisa iz stavka 1. ovoga članka, takvo osoblje polaže posebni dio arhivističkoga stručnog ispita pred povjerenstvom za arhivske stručne ispite.

⁴ Postoje samo dva restauratorska laboratorija u Hrvatskoj u kojima se može stručno usavršavati. Uz Središnji laboratorij za konzervaciju i restauraciju Hrvatskoga državnog arhiva, tu je još samo Odjel za zaštitu Nacionalne i sveučilišne knjižnice.

stručni ispit. Samo jedan konzervator ima praksu u inozemnim laboratorijima za restauraciju, a prvi put prije dvije godine jedan je konzervator poslan na dvomjesečni ICRROM-ov tečaj za restauriranje papira. Oba konzervatora rade u Središnjem laboratoriju. Preparatorima je i knjigovežama nepoznavanje jezika zapreka za praksu u inozemstvu. Njih se putem redovitih instruktaza i posjeta Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju nastoji upoznati s novim dostignućima na tom području. Prošle smo godine, u okviru suradnje s Državnim arhivom Slovačke, započeli sa stručnim usavršavanjem naših djelatnika u njihovom Laboratoriju za restauraciju. Tako je knjigoveža – specijalist za stare uveze proveo tjedan dana u ovom Laboratoriju na usavršavanju tehnika starih uveza.

Postoji još jedan veliki problem koji je nastao zbog nedostatka školovanja, a to je odijeljenost rada na restauriranju od uveza, kada se radi o konzerviranju i restauriranju knjiga. Knjigoveža je u arhivu potreban, ali za preuvezivanje knjiga koje ne trebaju konzervatorsko-restauratorske zahvate i uvezivanje novih koje nastaju u samom arhivističkom radu ili su s njim povezane (inventari, vodiči, razni popisi, kseroks-kopije stručne literature i dr.) te izradu standardne zaštitne ambalaže. Naravno, kriterij za otvaranje jednog takvog mjesta mora biti i veličina arhiva i količina novih knjiga koje treba uvezati. No i knjigoveže za nove uveze moraju se pridržavati pravila konzervatorske struke u pogledu pomoćnih materijala što će ih koristiti. Nasuprot tome, rad na restauriranju knjiga, posebice onih starih, ne smije biti odijeljen od uveza – to se prema našim iskustvima pokazalo vrlo lošim u praksi. Događalo nam se, naime, u Središnjem laboratoriju da neke restaurirane knjige jako dugo čekaju na uvez zbog problema s knjigovežama (promjena radnog mjesta, dugotrajno traženje novog čovjeka, kojega je potom trebalo uvoditi u posao i sl.). Posljednje dvije godine u Središnjem laboratoriju radimo na educiranju novog profila mladih preparatora – od samog ih početka učimo da restauriraju i uvezuju knjige. Ovdje treba spomenuti preparatora iz Restauratorske radionice Povijesnog arhiva u Pazinu, koji vrlo uspješno radi i na restauriranju i na uvezivanju. Sličan je slučaj i u Povijesnom arhivu u Osijeku. U Središnjem laboratoriju za konzervaciju i restauraciju Hrvatskoga državnog arhiva educiramo posljednjih godina i preparatore/knjigoveže, ne samo regionalnih arhiva, već i Nacionalne i sveučilišne knjižnice te drugih ustanova da uvezuju/restauriraju knjige.

Sljedeći veliki problem s kojim se zbog nedostatka školovanja susrećemo u praksi jest neprirodna podjela u našem zvanju, koja je proizišla iz prilagodbe stručnim zvanjima arhivista. Kako smo radili i radimo među arhivistima, a imamo djelatnike različitih stupnjeva naobrazbe (KV, SSS, VKV, VSS), da bismo ih mogli vrednovati morali smo se prilagoditi sredinama u kojima radimo – arhivistima i bibliotekarima. Tako u našoj struci postoje sljedeća zvanja: **preparator** (SSS), **knjigoveža za novije uveze** (SSS), **viši preparator** (SSS s dugogodišnjim isku-

stvom, koji napreduje prema Zakonu o muzejskoj djelatnosti samo na temelju rezultata u praktičnom radu i položenog stručnog ispita za zvanje preparatora), **knjigoveža – specijalist za stare uveze** (VŠS), **konzervator** (VSS), **konzervator – specijalist** (konzervator s položenim stručnim ispitom te teoretskim i praktičnim rezultatima), **viši konzervator** (konzervator s položenim stručnim ispitom i doprinosom u razvoju struke) i **konzervator savjetnik** (konzervator s položenim stručnim ispitom i posebno vrijednim doprinosom struci). Dok se promicanje preparatora u zvanje višeg preparatora može regulirati pri Hrvatskom muzejskom vijeću, konzervatori na području zaštite pisane baštine nemaju gdje riješiti taj problem – Državna uprava za zaštitu spomenika kulture i prirode na zamolbe za promicanje u više zvanje ne odgovara. Ovaj je problem riješen novim Zakonom o arhivskom gradivu i arhivima, no mislimo da ova pitanja valja razriješiti u okviru strukovnih udruženja konzervatora-restauratora i naravno odgovarajućim zakonom.

Djelatnici sa srednjom naobrazbom koji rade na konzerviranju i restauriranju ne mogu odgovoriti, naravno ne svojom krivnjom, svim zahtjevima struke. Oni mogu raditi određene poslove, odnosno određene faze posla u dogovoru s fakultetski obrazovanim konzervatorom. To je vrlo važno znati u ovom trenutku kada se naveliko govori o mogućnosti otvaranja privatnih restauratorskih radionica. Mi se svakodnevno u našem radu susrećemo s rezultatima rada tih "restauratora" koji su popravljali i uvezivali matične knjige, a i drugo gradivo koje im je dano na uvez. Stoga je školovanje konzervatora-restauratora jedan od najvećih prioriteta.

Tek uz prethodno definiranje struke i stvaranje zakonske podloge za školovanje konzervatora-restauratora, treba pristupiti izradi programa i samoj organizaciji. Školovanje treba biti na fakultetskoj razini. Za samu organizaciju postoje dvije mogućnosti:

1. Da se studij organizira pri već postojećim fakultetima, različitim naravno, jer se radi o različitim specijalnostima (restauriranje slika, papira, keramike, stakla i dr.).

2. Da se organizira poseban studij u trajanju od najmanje 4 godine koji bi bio zajednički za konzervatore-restauratore svih specijalnosti. Tijekom prve dvije godine slušali bi se zajednički kolegiji, a potom bi slijedila specijalizacija za konzerviranje i restauriranje različitih vrsta spomenika. Praktičan rad bi se mogao organizirati u radionicama na samom fakultetu ili u institucijama koje imaju potrebne radionice.

Po mojem je mišljenju drugo rješenje bolje. Budući da kod nas dosta ljudi sa srednjom naobrazbom već radi, mora im se naći mjesto i u okviru novoorganiziranog sustava školovanja. No, mišljenja sam da se postupno mora u potpunosti prijeći na visoko obrazovane konzervatore-restauratore koji će moći udovoljiti svim zahtjevima struke. Važno je uvijek imati na umu da svakom zahvatu na spomeniku mora

prethoditi metodičko i znanstveno ispitivanje, a o posljedicama svakog zahvata mora se u cijelosti razmisliti. Onome tko zbog nedostatne naobrazbe nije u stanju obaviti takva ispitivanja ili zbog nedostatnog zanimanja ili drugih razloga to zanemaruje, ne može se povjeriti odgovornost za konzerviranje i restauriranje spomenika. Samo iskusni i dobro školovani konzervatori-restauratori mogu ispravno tumačiti rezultate takvih istraživanja i predvidjeti posljedice donesenih odluka.

U ovom tekstu nisam iscrpnije elaborirala Programe za polaganje stručnih ispita, kako one stare prema kojima se polagao ispit za zvanje konzervatora pri nekadašnjem Republičkom zavodu za zaštitu spomenika kulture, tako niti prijedlog novoga Programa prema kojemu bi se polagao ispit pri Povjerenstvu za polaganje stručnih ispita u arhivskoj struci. No, ti programi postoje i valja ih dobro raspraviti s kolegama konzervatorima-restauratorima.

Kako su rezultat svakog školovanja stručnjaci koje treba i zaposliti, prigodom određivanja dinamike stvaranja novih kadrova valja voditi brigu i o toj činjenici.

Summary

EDUCATION OF EXPERTS IN PRESERVATION OF THE WRITTEN HERITAGE

In Croatia there are no schools for education of conservators-restorers in the field of preservation of the written heritage. The author points out the problems which appear in practical work because of that fact. She also emphasizes the necessity of undertaking something urgently, but not hasty. She describes the training of a new generation of professionals at the Central laboratory for conservation and restoration of the Croatian State Archives in Zagreb, and suggests the ways how to organize the education which has to be on university level. She made this proposal on the basis of her own long-time experience in conservation and restoration of the written heritage and her knowledge about the situation in the same field in other countries.